

મહમ્મદઅલિ

137

(મોલાના મહમ્મદઅલિનું જીવન અને તેમણે કરેલાં કામો.)

મહમ્મદઅલિનું જીવન અને તેમણે કરેલાં કામો.

મહમ્મદઅલિનું જીવન અને તેમણે કરેલાં કામો.

૯૫૮૮

પ્રકાશક

મુલ્ય ચાર આના

મેનજર-સરસ્વતીલવન

મદનગોપાળની હવેલી, અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૮૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મરમદમન

વિષય ૮૨ : ૨૪૫૭ મ

નવયુગ ગ્રંથમાળા. પુ.-૧.

મહમ્મદઅલિ.

(મૌલાના મહમ્મદઅલિનું જીવન અને તેમણે કરેલાં કામો.)

તેમના જીવનચરિત્રના બહુ પુસ્તકોને આધારે.

લખનાર:—

અરવિંદ.

સ. ૧૯૨૧.

પ્રથમાવૃત્તિ ૧૧૦૦.

પ્રકાશક

મેનેજર-સરસ્વતી લવન.

અમદાવાદ,

મૂલ્ય ચાર આના.

ૐ બાલ.

કેશિમ પ્રમગે સર થયેલી નવયુગ અથમાળાનું આ
ળીનું પુનક છે. મહામદઅતિનું જીવનચરિત્ર ઘણું વિખત
જાણ થોડા મુદ્દમા તેના પ્રચાર થાય તે અર્થે તેને ગંજપમા
આમાં ઉતારવું છે. આમાં તેમના જીવનની ખાસ એકે ઘટના
જાણવામાં આવી નથી. આશા છે કે નવયુગના નવીન આ-
જમા ઉજ્જવિતા નીતિન પ્રાણીનું યુજરાત આગો યાગ્ય
સત્કાર કરશે અને આમાંથી કાંઈ નવીન આજ મેળવશે.

પ્રકાશક.

મહામહાઅલિ.

(સ્વદેશ ભક્ત મુસલમાન વીર.)

સંસારનો ઇતિહાસ તપાસા; એનાં દરેક પાતામાં કર્મવીર અને
 કર્મવીરોનાં પ્રતાપી જીવનો આલેખાયલાં નજરે પડશે. કોઇએ દેશને
 માટે, કોઇએ ધર્મ અથવા સત્યને માટે જી નને ખપાવ્યું છે. તેઓને
 કેટલાં વિદ્વો, કેટલી અડચણોને ઓળાંધી આગળ વધવાનું હોય છે.
 તેની હદ નથી. સેંકડો વિપત્તિઓને પણ ક્યદી તેઓ આગળ વધ્યા છે.
 સુખદુઃખને ગણકાર્યા નથી. એવા પુરૂષોજ મનુષ્ય સમાજના નેતા
 બનવા લાયક છે. એવાઓ સદા અમર છે. એવાઓનાં દરેક કામો
 સંસારના ભલા માટે હોય છે. એવાઓની શક્તિથી અધોગતિએ પહોં-
 એલ દેશ અને સમાજ પુનઃ પોતાને ઉદ્ધારે છે. એ મહાપુરૂષો સત્યની
 જો ધન્ય લાઘ કાર્ય ક્ષેત્રમાં ઉતરે છે તેને અજાનને પણ છોડતા નથી
 સત્યની ધનને તેઓ ક્યારેય શત્રુની ઠોકરોમાં રાજાતી મનવા દેતા નથી.

મહમ્મદઅલિ એવા પુરુષોમાંના એક મુસલમાન કર્મવીર છે. ભારતવાસીઓના કલ્યાણ અર્થે તેઓ કમક્ષેત્રમાં નીકળી પડ્યા છે.

ભારતમાં આજે નવયુગ અને નવજીવન પ્રત્યક્ષ દેખાઇ રહ્યાં છે. યુગપ્રવર્તકો તેને નવીન માર્ગે મૂકી ઉઠ્ઠારી રહ્યા છે. પડતીના ઉંડા ખાડામાં પડેલી, ઘૂણા, લાંછના, તિરસ્કારથી પીડાતી મુંગી ભારતીય પ્રજા આ જુઓ માંથું ઉંચું કરી જોત્ત રહી છે? એની મોહ-દ્રાથી સંસારમાં જાણે અધારો પથરાઇ ગયાં હતાં, એના જગતાં સઘળી દિશાઓ જાણે હસી રહી ન હોય?

રાખમાં છુપાયેલા અંગારાની જેમ આત્માના વિસ્મરણની અડાલે છુપાયેલ મહા તેજવાન મનુષ્ય આત્માને પોતાની ખીલવણી માટે ઇચ્છા ચતાંજ સમાજની અંદર મોટી ચંચળતા ઉપજાવે છે. એ ચંચળતાના આઘાત પ્રત્યાઘાતથી સુતેલા ખીજ જાગે જાગી ઉઠે છે. એક જાણુ જગતાં હજારો જાગી જાય છે. એ તેમની સમપ્રાણતા અથવા સમવેદતા એ મૈત્રી છે અને એજ સંસારની જાગૃતિ છે; એનાથીજ સમાજ વા દેશ પોતાનું માથું ઉંચું કરી શકે છે. એજ દૈવી શક્તિ આજે ભારતમાં પુર જોસથી પ્રસરતી જાય છે.

અલિના પૂર્વજો—મહમ્મદઅલિના પૂર્વજો મુરાદાબાદમાં વસતા હતા. અલિના દાદા અલિઅકસખાં રામપુર સ્ટેટના નવાબની હજુરમાં ઉચા હોદ્દા ઉપર હતા. એઓએ સિપાહી યુદ્ધ વખતે સરકારનો ધણો ઉપકાર કરેલો છે. તેમજ નવાબના માણસ છતાં પણ રોહિલાખંડ અને કુમાઓનના ધણા ઇંત્રેજોના પ્રાણને બચાવ્યા હતા. નનિતાલ તેમજ અલમોરામાં જ્યારે ઇંત્રેજો વિદ્રોહી સિપાહીઓથી ઘેરવા હતા તે વખતે અલિબાદઓના દાદાએજ ખાવાનું પુરૂં પાડી તેઓને બચાવ્યા હતા.

આ કામના બદલારૂપે નવાબને બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટ તરફથી ધણું રાજ્ય ભેટ મળ્યું હતું. તેમજ અલિના દાદાને પણ મુરાદાબાદ જિલ્લામાં એક મોટી જગીર મળી હતી. અલિના કાકાઓ પણ નવાબ સરકારના સૈન્ય વિભાગમાં મેટા હોદ્દાઓ પર હતા. બાબ પણ નવાબની હજુરમાં અલિના કુટુંબમાંના ધણીઓ કામ કરે છે, એઓ બધા નિમકહલાલ માણ્યો છે. “ જેનું લુણુ તેના ગુણુ ” એ અલિ કુટુંબનો સ્વધર્મ છે.

અલિના પિતા અને માતા—દુર્ભાગ્યની વાત છે કે અલિના પિતા ૩૩ વર્ષની ઉંમરે તાગાફાન થઈ મરણ પામ્યા હતા તેથી છ સતાનેનો લાવન પાવનનો બાર તેમની વિધવા પત્ની ઉપર આવી પડ્યો હતો. એ વખતે અલિની માતાની ઉંમર ૨૭ વરસની હતી. પિતાના મરણ વખતે મહામહાઅલિ એ વરમના અને શાકતઅલિ સાત વર્ષના હતા.

અલિમાઇઓની મા એક ગુઝીયત્ત સર્વથા તેવા પુરોની માતા થવાને લાયક ઓ છે. મુત્રોને પાશ્ચાત્ય કેળવણી આપવાને માટે સ્કુલ કોલેજ બંધાવતા તેમણે કેષિ જાનનો સંકોચ કર્યો નહોતો. તે વખતની સમાજના કઠિણ સંસ્કારોની વિરૂધ્ધે ખડી રહી તે તેજસ્વિની મુસલમાન મહિલાએ ‘ અલિમાઇઓ ’ ને અલિગઢ સ્કુલ અને કોલેજમાં મૂક્યા. તેના કુટુંબના માણસો તેને તેમ કરવામાં ધણી વિધો નાખવા લાગ્યા; પરંતુ તેથી તેઓ ડર્યા, અળ્યા કે પાછા હઠ્યા નહિ,

અલિના બા (માતામહ) ના પૂર્વજોમાંના દરવેશ અલિખાં દિલ્લશ્વર અકબરના મંત્રી હતા, તેમજ પાંચઢગર સૈન્યના નાયક હતા. એ મુસલમાનવીર પોતાની ચાતુરી, સાહસ, વિશ્વાસુપણ અને ઉદારતાને માટે પ્રસિદ્ધ હતા. અલિના માતા પોતાના તે પૂર્વ પુરૂષની

ગુણવલીથી સારી રીતે પરિચિત હત. તેમનું આત્મજીવ સાફ હોવું-વિષત્તિમાં તેઓ ગભરાઇ જતા નહિ. ધણી સહેલાઇથી તેઓ દુઃખ ને કષ્ટની સામે થઇ હાંડી દૃષ્ટિથી લક્ષ્ય સ્થિર કરી આગળ વધતા. મંતાનની કેળવણી માટે આટલી મહેનત ધણી ઓછીજ માતાઓ હાકાવે છે. તેમના પુત્રો જે વખતે અલિગઢમાં ભળતા હતા. તે વખતે તેમની માતા ધણી વખત ત્યા જઇ શિક્ષકોની સાથે પોતાના પુત્રોની કેળવણીના સંબંધમાં પુછપરછ કરતાં જ્યારે અલિબાઇઓ રાજદંડથી દંડાઇ કોઇ જગ્યાએ કેદ હતા તે વખતે એ યોગ્યક્રમે તેમના માએ આ વીરપુત્રો સાથે રહી બધા પ્રકારનાં દુઃખો ધણી ધીરતાથી સહ્યાં હતાં. ભારતવંશના એ મુસલમાન 'કર્મવીરોની વીરમતાનો આ પરિચય ધણી સંક્ષેપમાં અપાયા. અન્નિબાઇઓના નામે આજે આખો ભારત-વર્ષ ગર્વિત છે. સાહમ, સહનશીલતા અને સત્યતાની ભૂતિ આ એ બાઇઓને પોતાને ખોળે ધારણ કરતી ભારતભૂમિ આજે ધન્ય બની છે.

ઇંગ્લાંડનાં અધ્યયન—અધિગત કાલેજમાં અભ્યાસ કરતી વખતે મહામદઅલિની પ્રતિભા સૌરી રીતે ખીલી નીકળી. તેમની માનસિક શક્તિ અને બુદ્ધિ દેખી બધાને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. એ વખતે તેઓ ગભીર ગવેષણા પુર્ણ પ્રયત્નો લખતા. રામપુર સ્ટેટના પ્રધાન મંત્રી નવાબ મહામદ ઇમરખાએ અલિની વિદ્વતાથી સતોષ પામી તેઓને સિવિલ સર્વિસ પરીક્ષાને માટે ઇંગ્લંડ મોકલ્યા. ત્યાં તેઓએ એક્સકેન્સર્ડ જઇ અભ્યાસ આરંભ્યો, પરંતુ સિવિલ સર્વિસ પરીક્ષામાં પસાર થઇ શક્યા નહિ. ૧૮૦૨ માં તેઓ ઇંગ્લાંડથી પાછા રવાના.

આકરી જીવન—ઇંગ્લાંડથી આવી અન્નિએ અલાહાબાદ કાઇ-કોર્ટના કાયદાની પરીક્ષા આપી પરંતુ કેટલાક માર્ક ઓછા મળવાથી પાસ થઇ શક્યા નહિ. ત્યારબાદ તેઓ વડોદરા સ્ટેટના વિચાર

વિભાગમાં કામે જોડાયા તેમજ ખુબ પ્રશંસા અને માન સાથે ધણું જવાબદારીનાં કામ પુરા કરી વડોદરા સ્ટેટના પ્રિય થઈ પડ્યા.

અલિએ વડોદરા રાજ્યમાં અનેક સુધારા કામમાં મૂક્યા હતા. તેમાં જમીન વેચવા લેવાના જીલ્લામનું નિવારણ ખાસ ધ્યાન દેવા યોગ્ય છે. વડોદરા રાજ્યના નવસારી જિલ્લાની અસભ્ય પ્રજાને વધુ મુલ્ય આપીને જમીન ખરીદવામાં આવતી હતી. એથી પ્રજાવર્ગ એક-દમ સર્વ ખોટા ભેદો બની જતો. અલિનું હૃદય એ પ્રજાના દુઃખથી દ્રવ્યું અને તેણે આ અનિષ્ટ બંધ કરવાને ઉપાય નક્કી કરી વડોદરા ગવર્નર સરકારમાં એક રીપોર્ટ રજુ કર્યો. ત્યાંના પારસી વર્ગ એ લેવડ વેચાણમાંથી સારી કમાણી કરતો. અલિથી થનારા આ ઓચિંતા પરિવર્તનથી હાનિનાં સંભાવના થતાં ત્યાંના પારસીઓએ તેનો વિરોધ લીધો; પરંતુ તે ટકી શક્યો નહિ. ધનવાન મહાજનના પંખમાંથી દરિદ્ર પ્રાપ્ત અલિના ઉદ્યોગથી છુટકારો પામી.

વડોદરા સરકારનો અલિ ઉપર સારો સ્નેહ હતો તેમજ તેમની યોગ્યતાનો તેઓ આદર કરતા. એ વરસની રજા લઈ અલિએ કલકત્તામાં આવી 'કોમરેડ' નામનું અઠવાલિક પેપર ચલાવવા માંડ્યું. અલિ હવે સ્વદેશ અને સમાજના કામ માટે તલસ્થા. તેમણે ચાકરી છોડી દીધી. - પોતાના હોદ્દાપરથી આમ રજા લેવાથી વડોદરા સરકારને ધણું લાગી આવ્યું,

સાહિત્ય ચર્ચા—વડોદરા રાજ્યમાં કામ કરતી વખતે અલિએ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં કેટલાક લેખો લખ્યા હતા, તે પુસ્તકાગારે પણ બહાર પડ્યા હતા. એ લેખો એક રાતના લખેલા છે. એ લેખોએ વિચારશીલ ભારતીઓ અને ઇંગ્લેન્ડને આકર્ષ્યા હતા. લોર્ડ મિન્ટોએ એ લેખોની બહુ પ્રશંસા કરી હતી.

૪. સ. ૧૯૦૮ માં તેઓએ મુસલમાન વિશ્વવિદ્યાલય સંબંધી એક સુંદર નિબંધ લખ્યો, જે મુખ્ય પ્રેસિડેન્સના મુસલમાન શિક્ષાસ મિલનમાં અને લખનાની ઑલઇન્ડિયા મુસલમાન શિક્ષા કોન્ફરન્સમાં વંચાયો હતો. મહામહા અભિએ અભિગદ અને ત્યાંની કોલેજ સંબંધી એક પછી એક એમ અનેક લેખો લખ્યા હતા. એ લેખો “ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ” ના તે વખતના સપાફક સર લોવેટ ફ્રેઝરના આગ્રહથી લખવામાં આવ્યા હતા.

અલાહ બાદથી બહાર પડતું “ગાપ” નામનું એક વર્તમાનપત્ર અભિએ કેટલોક વખત ચલાવ્યું હતું. એ સંવાદપત્રમાં અભિની રસિકતા વિશેષ પ્રમાણમાં નજરે પડે છે. તેમણે ખીજા પેપરોમાં પણ વિચારશીલ લેખો લખેલા છે તેમજ બનાવેલ અતીત અને વર્તમાન (Past Present) નામનો ગ્રંથ તેમની વિદ્વતા અને શુદ્ધિની જાહેર કરે છે.

કવકતામાં આવી વર્તમાન પેપર શરૂ કરવાની જુકાંઈક પહેલાં જાવેદના નવાબના મંત્રીપદ માટે તેમને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ સ્વયં નવાબ અને માઇકલ ઓડરાયરના આગ્રહને પણ ન ગણુકારી અભિએ કલકત્તામાં જઈ વર્તમાન પેપર શરૂ કર્યું.

કોમરેડ યત્ર અને તેનો ઉદ્દેશ્ય—રડોદરા રાજ્યમાં કામ કરતી વખતે અભિએ અઠવાડીક પેપર ઉભું કરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. ૧૯૧૧ ના જાન્યુઆરીની ૧૮ તારીખે કલકત્તાથી તેનો પહેલો અંક બહાર પડ્યો હતો. સ્વદેશ અને સમાજને માટે તેમનું હૃદય બાકુલ બન્યું હતું, તેથી સંસારનાં બધાં કામો છોડી તેઓએ એક તેજ કામ ઉપાડ્યું.

આથી સ્વાભાવિક તેમનામાં છુપેલી શક્તિઓ કલમ પર જાણે આવી વસી. તેઓ તે શક્તિની સહાયથી તેનું સંપાદન ખંત પૂર્વક કરવા

લાગ્યા. એ કામમાં તેઓનો આ પહેલોજ પ્રવેશ હતો. સંપાદકાન તેઓએ ત્યાં સુધીમા કોઇ વાર દરી નહોતી.

કોઇ બાઇએ તેમને એક વાર પુછ્યું હતું ! “ બાઈ, તમે ખતે આ કામમાં કેમ કટિબદ્ધ થયા.

અલિએ તેને ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યો હતો. :-“ સમાજ અને સ્વદેશ માટે હું આ કામ કરી રહ્યો છું. ”

સુસલમાન સમાજમાં કેળવણીનો પ્રચાર કરવાનોજ એ પત્રનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય હતો. અલિ ધણી ચતુરાઈથી અને જાત મહેનતથી તેનું સંપાદન કરતા હતા. પરંતુ બાજ્ય યોગે તે વધુ આશ્ચર્ય નહિં. આ કામમાં રાજા ગુલામ હુસેન ખાન, એ નામના એક બંધુ તેમના સહાયક હતા.

અલિ પોતે એ પત્રિકાનો ઉદ્દેશ્ય આ પ્રમાણે જણાવતા હતા.:

“અમે કાઇ પક્ષકે પંથ વિશેષમાંના નથી; અમે બધાના મિત્રો છીએ. અમારી જાતિ અને ધર્મના દ્વેષ ભર્યા અધકા અને વાદવિવાદ વધતા જાય છે, તે અમે અત્યંત ભય પૂર્વક જોઇ રહ્યા છીએ. અમે અંતઃકરણથી પ્રાર્થાએ છીએ કે-પરસ્પર અધડતો અમારો આ સંપ્રદાય બધાની ઉપર ભેદ બુદ્ધિને તળે અને પ્રીતિને વધારે. ”

ભારતવર્ષનો આસક સંપ્રદાય અને તેમનાથી પળાતી પ્રજાનો કેવો સંબંધ રહેશે તે ઉપર તેઓએ કહ્યું હતું:-

I be came thou be came I be came life and
thou be came body.

સ્વદેશીઓમા જાતિગત તેમજ સામાજિક વિદ્વેષ દૂર કરવાને માટે મહામહાઅલિ હંમેશા પ્રયત્નશીલ રહી આમજ પડતો બાગ છે.

‘કોમરેડ’ હિંદુ મુસલમાનોની એકતાનું અત્યંત પક્ષપાતી પત્ર હતું, જેવી હિંદુ અને મુસલમાન એકસંપીથી કામ કરી શકે તેમજ એકત્ર થઈ જન્મભૂમિ ભારતવર્ષને ઉદ્ધારી શકે, તેજ માટે તે પત્રનો ખાસ પ્રયાસ હતો. અલિએ એકવાર કોમરેડમાં લખ્યું હતું કે:—

“અમ્હે” આ એકસ માનીએ છીએ કે હિંદુ મુસલમાન જુદે જુદે પ્રકારે એક બીજાની સહાયવિના સ્વદેશની ઉત્થાપિ માટે પ્રયત્ન કરતા જરૂર નિષ્ણ નિરક્વાના, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે સાથે એવા હતાશ બનશે કે ફરીથી મ્હેા ખતાવવા પણ ઉભા નહિ થાય. તેટલા માટે બંને જાતિએ સહયોગી થઈ કામ કરવું જોઈએ. વર્તમાન ભારતના જેવી દુર્દશા દુનિયાના જુના અથવા નવા ઇતિહાસના ક્યાંક નહિ જણા આવે. લોકો કહે છે કે અંતિહાસિક ઘટનાની યરી ફરી આ-વૃત્તિ થાય છે. પરંતુ ભારતની આજની અવસ્થા બેતાં જગાય છે કે ક્યા-રેય તેમ બને નહિ. યુરોપના ચતુર રાજનિતિજ્ઞો તેમજ વિશ્વના ગ્રેમીજનો જે માને કે જાતિગત કષ્ટો તેમજ સ્વાય પરતા બના પણ યુરોપમાંથી યુદ્ધ જે લોપાઈ જાય તો ભારતવર્ષમાં જે જુદી જાતિઓનો એક યા વિદ્ય લોપાશે નહિ તે કેમ માની શકાય ?

એક પંખાની એ પાખોનો જેમ હિંદુ અને મુસલમાન જે એક બીજાને સહાય કરે તો આપણે જરૂર ઉચે વધી શકીએ, માની હ્યો કે કોઈ પક્ષીની એક પાંખ કાપી લીધી તો તે શું એક વેંત પણ ઉંચે ઉડી શકે તેનું હતું ?

હિંદુઓ મુસલમાનની સહાય વિના અને તેની રીતે મુસલમાન હિંદુનો સહાય વિના જરાકે આગળ વધી શકે નહિ. આવી એક-સંપીને માટે અલિએ તે વખતે લખ્યું છ કે:—આ એકસંપીનો એક દિવસ આવશે, જ્યારે તમામ બેદબાવ ટળી જશે. જાતિ જાતિ પ્રીતિથી.

સંકળારો. આ એકસંપી આવશે પરંતુ બહુ વર્ષ બાદ બહુ વાટ જોયા પછી, બહુ સ્વાર્થત્યાગ પછી અલિના તે વૃષ્ટતના આ ભવિષ્યના બોલ આજે ફળતા જણાય છે.

૧૯૧૨ ના સપ્ટેમ્બરમાં જ્યારે રાજધાની દિલ્હિમાં ફરી ત્યારે મહામહાઅલિ પળપોતાનું પત્ર દિલ્હી લઈ ગયા. પરંતુ દિલ્હીમાં તેઓ વધુ વખત કામ કરી શક્યા નહિ. તે પછુ જોડેલા વખત દિલ્હીમાં તેઓએ તે પત્ર ચલાવ્યું તેટલા વખતમા દિલ્હીની આગસ કટલે અંશે તેઓએ ઉડાડી દીધી.

મુસાલમ લિગ્— મહામહાઅલિને મુસલિમ લિગના ઉત્પાદક કહેવા તે કામ વધારે કહેવાય નહિ, કારણ કે તેની સ્થાપનાથીજ તેઓ તેની સાથે ગાઢ સંબંધમાજ જોડાઈ ગયેલા છે. ૧૯૦૬ માં એ લિગ સ્થપાઈ એ વખતે મુસલમાન સમાજ દેશના ગજનૈતિક આત્મલનને લીધે એક બયાનક અશાંતિ ભોગવેતો હતો, તે સમયે એ લિગ મુસલમાન સમાજમા ગજબક્તિ ફેલાવવામા પ્રયાસ કરતી હતી જેથી મુસલમાનોનો સ્વાર્થ રાજ તરફથી બચે રહે, તેવાજ પ્રયાસમાં નિગની બધી શક્તિનો ઉપયોગ થતો. લોર્ડ મિન્ટોના વખતથી મુસલમાન સમાજ ઘણી જોરદાર ગતિથી ઉન્નતિની દિશામા આગળ વધી રહ્યો હતો. મુલ્કી મુ લિગનો તે ઉદ્દેશ્ય ત્યાગ પછી કેટલાક વખત બદલાતો ગયા અને તે ક્ષુદ્ર રાજનૈતિક સ્વાર્થથી ફરી એકમ સ્વરાજનો આદેશ સ્થાપે રાખી કામ કરવા મંડી ગઈ. એ ફેરફાર કરનાર પછુ મહામહા અલિજ હતા.

૧૯૧૨ માં લિગના ખાસ અધિવેશનમાં સ્વરાજને આદર્શ સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. જાતિગત કોઈ જાતનો દ્વેષ અથવા કુર્ષીયા આ આદર્શ જન્મવા પામ્યો નહોતો. ત્યારથી અલિએ સમાજમા નિર્ભય રીતે 'સ્વરાજ' નો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. સ્વરાજ જોઈએ

અને તે “હિન્દુ સમાજની સાથે સહયોગિતાથી પામી શકાશે,” આ આદર્શ કેળવાયલા મુસલમાનોએ સ્વીકાર્યો અને ૧૮૧૩ માં સર ઈબ્રાહિમ રહિમ તુસ્લાએ લિગ્ના સમાપતિનું આસન લીધું. આ આદર્શ કેળવાયેલ મુસલમાન વગમાં એટલી જલ્દી સર્વ પ્રિય થઈ પડ્યો કે પંજાબના વિરોધી દલના નેતા ઓગેરબલ મિયા મહમ્મદ સરિ બારિ-એટ-લો, ખા બહાદુર, મિરઆઈ, ઈ, મહોદય ૧૮૧૦ના માસેના લિગ્ના સમાપતિ ચુંટાયા તેમજ સ્વરાજ મુસલમાન સમાજના રાજ નૈતિક આદોલનનો એક માત્ર આદર્શ હોવાનો ખુલ્લે ખાતે પ્રચાર કર્યો.

આ પછી કેટલાક દિવસોમાં અલિબાઈ બંને કેદ થયા અને લિગ્નાની શક્તિ અને પ્રાણ પણ જાગે તેમની સાથેજ બંદી થન ગયા. અલિની સાથે સાથે સ્વરાજનો એ આદર્શ ઉડી ગયો. લિગ્ તેઓની સુકિતને માટે કોઈ પ્રકારના ઉપાય ત્યાં થયો નહિ.

મુસલિમ યુનિવર્સિટી—ચાલિશવર્ષ પહેલાં અર્લ ઓફ લિટને અલિગઢના મુસલમાન કોલેજનો પાયો નાખ્યો. તે વખતે તેઓએ ખુશ્તુ કબુ હુતું કે મુસલિમ યુનિવર્સિટીનું બીજ તે દિવસે વવાયું. આ બીજ ટુટી ઉગના ઘણો વખત લાગ્યો. ગયા દશ વરસ સુધી મુસલમાન વિશ્વ વિદ્યાલયને માટે અદોલન ચાલી રહ્યું છે.

મહમ્મદ અલ આ વિશ્વવિદ્યાલય માટે અવિશ્રાન્ત મહેનત લેવા લાગ્યા. એને માટે દ્રવ્ય એકઠું કરતા ઠેક ઠેકાણે બમવા લાગ્યા. કેદ થયા પહેલાંના એક મુહૂર્ત સુધી તેઓએ એ યુનિવર્સિટી ગવર્ન-મેન્ટની સમ્માતિ અને સહાનુભૂતિ લાઇને કરવાનો નિશ્ચય મનમાં ગોઠવ્યો હતો. કેદ થયા પછી તેઓ યુનિવર્સિટીના કામમાં કાંઈ કરી શક્યા નહિ. તેઓની ગેરહાજરીમાંજ બીજા મુસલમાન બાઇઓએ ગવર્ન-મેન્ટની સર્ત પ્રમાણે યુનિવર્સિટી મંજૂર કરી લેવાતું નકિક કબુ. એ વિષયમાં મહમ્મદ અલિના મનઃકથા ઉપર કોઈએ લક્ષ્ય આપ્યું નહોતું.

હમદદ્દ અને તેનો ઉદ્દેશ્ય—વર્તમાનપત્ર લોકશિક્ષામાં મુખ્ય સહાયક છે એ વાત મહામહા અલિ સારી રીતે જાણતા કામરેડ પત્ર ઇંગ્લેન્ડ હોવાવા સર્વસાધારણ તેને વાચી ન શકે એ સહેજ હતું, તેથી મહામહા અલિ ૧૯૧૩ માં હમદદ્દ નામનું એક દૈનિક ઉર્દુ પત્ર ચલાવવા લાગ્યા. રોજ એની ૯૦૦૦ નકલો ખપવા લાગી. ખીજા કોઈ ઉર્દુ પેપરની તે વખતે તેટલી ખપતી હતી નહિ. મહામહા અલિ કેટલા લોકપ્રિય છે આથી સમજી શકાય છે. તેમના કંઈ થવાથી એ હમદદ્દ પેપર પણ આશચર્ય ગયું અને રાજનૈતિક શિક્ષા પણ સર્વ સાધારણ માટે લોખંભ ગઈ.

કાનપુરની મસજીદ સંબંધે ઝઘડા—મહામહાઅલિનો એવો સ્વભાવ છે કે તેઓ જે વિષયને સારી રીતે જ્યાં સુધી સમજી બુઝી નથી શક્યા હોવા ત્યાં સુધી તેઓ તે સંબંધી કાંઈ પણ બોલતા કે પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. મહાલિ બજાર મસજીદની ઘટનામાં તેઓ એજ ભાવે વર્ત્યા હતા.

કાનપુરની મહાલિ બજારમાં થઈ એક રસ્તો કાઢવાની જરૂર પડી. એ રસ્તામાં તેમ કરવામાં મસજીદનો કેટલોક ભાગ નડતો હતો. ફલેકટર સાહેબને ખુશ કરવાને માટે મસજીદના કેટલાક ‘ઉપિ’ ઝોઝો તેમ કરવામાં પોતાની સમ્મતિ દર્શાવી. ત્યાના માંલવીઓમાંના કોઈનો મત લેવામાં આવ્યો નહિ. જ્યારે સાધારણ વર્ગ સમજ્યો કે મસજીદ ભાગી રસ્તો બનાવવામાં આવનાર છે, ત્યારે તેના વિરોધમાં બહુ ચળવળ વધી. કેળવાયેલ મુસલમાનોએ સત્તાધિકારીઓને આ કામથી પાછો હાથ ખેંચી લેવા પરામર્શ આપ્યો. પરંતુ ઉપરી, વર્ગે તે લક્ષ્યમાં લીધું નહિ. આલો વિરોધ છતાંયે મસજીદનો તે ભાગ શેલિશની સહાયથી તોડી ખાડામાં આવ્યો.

ધર્મ મંત્રિને આ રીતે રસાતળ સ્થિતિએ જોઈ આખી મુસલમાન કોમ દુઃખ અને કંઈ બળબળી ઉઠી. ભારતનો તમામ

મુસલમાન વર્ગ એકઠો થઈ એ કામનો જરૂરી વિરોધ જાહેર કરવા લાગ્યા. હિંદુ વર્તમાનપત્રો પણ સત્તાધીશોના આ કામને વખોડવા લાગ્યા. આ સહયોગથી તે વખતે હિંદુ મુસલમાનોમા કેટલાક અંશે પ્રેમ જામ્યો.

આ ઘટનાના એક માસ પછી મુસલમાનોએ 'હદ્દગા' માં એકઠા થઈ તે સંબંધે એક સભા બરી. અને સભા બરખારત થયા પછી મસજીદના બારણે જઈ બેઠા થયા અને બધા એકઠા મળી તોડી પાડેલ ભાગને ફરી ચણવા લાગ્યા.

આથી સત્તાધીશોને ડર પેઠો. અર્થાત્ તેઓ તે કોડાને તેમ ફેરતા અટકાવવા રિજેરી નાખવા માટે પોલીસ મોકલ્યા. બેદરબારની પ્રજા સાથે હથિયારાળા પોલીસોના જડો જામ્યા. પોલીસે પરાક્રમપૂર્વક તેમની સહાઈ જોળીઓ છોડી. ધખાઓ ધરાયા-મરાયા. કાળુવારમાં બધું શૂન્ય પડી ગયું. બયાનક અગજાતાનો આરબ થયો. મુસલમાન વર્ગના ટોળે ટોળાં પકડાવા લાગ્યાં. ટોળેમલ મિ-મ-હુરલ હકના આવતા પર્યંત આ રિયનિ રહી. બહારથી કઈ મુસલમાન વકીલ એરિસ્ટરો મુસલમાનોના આ કાર્યના સમર્થન માટે કાન-પુરમાં આવવા લાગ્યા. પકડાયેલા કેદીઓમાં કાનપુરના માલવી આગ્રહ-સુયાની પણ હતા.

મસજીદનો દ્વંશ થયા પહેલાં મહામહાઅલિએ તે બાબતમાં કાંઈ પણ પોતાના પત્રમાં લખ્યું નહોતું. તેમનું માન હતું હતું કે સર જેમસુ મેજન આમ થવા દેશે નહિં પરંતુ બ્યારે ઘટના આ હાલ તે વધી પડી. ત્યારે તેમને સમજાયું કે તેઓ પણ આમાં કાંઈ પણ કરી શકે તેમ નથી. ત્યારે અલિએ પોતાના પેપરમાં કાંઈ પૂર્વકતું આન્દોલન શરૂ કર્યું. બ્યારે મહામહા અલિને જાણાયું કે આથી કાંઈ ફળ મળવાનું નથી ત્યારે તેઓ સૈયદ વજીર હોસેન સાથે ઈંગ્લાંડ તરફ નીકળ્યા.

અત્રે અપીલથી કાંઈ ન વળ્યું, ત્યારે વિલાયત અપીલ કરવાથી શું ફળ આવે છે તે પારખવા માટે તેઓનું ધ્યાન ત્યાં જઈ ફળ મેળવવા તરફ ગયું. વિલાયતના ન્યાયપણા માટે ભારતવાસીઓનો પ્રબળ વિશ્વાસ ધણા વરસ સુધી હતો.

ત્યાં જઈ તે આખત આંદોલન ચલાવતાં મસજીદના ધ્વંસ સં-
ગ્રામીની બિનાથી વિલાયતના લોકો તદ્દન અજાણ જાણ્યા. તેઓ
એવું ગમજતા હતા કે બળવામોરોના ટોળાઓએ સમ્રાટને આઘત તોડી
ભારતમાં અશાંતિ ફેલાવી છે. પરંતુ જ્યારે ખરી વાત જણાઈ ત્યારે
વિલાયતનો જન સાધારણ વર્ગ બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો.

આ આંદોલનનું કળ એ આખું કે વાઈસરોય અકટાબરની
૫૪ મી તારીખે કાનપુર ગયા. તેમજ મસજીદનો જાણેશ ભાગ ફરી
બનાવવાની આજ્ઞા આપી. જેઓન તે ફરી તરીકે પકડી ગેલમાં નાખ
ખવામાં આવ્યા હતા તે બધાને છોડવાનાં આજ્ઞા આપી હો મા-
એવ મુસલમાન સમાજ કાંઈક શાંત થયો.

“મૅલ-હન્ડિયા મેડિકલ િશન” —યુરોપમાં તુર્ક સુલ-
તાનનું ગૃહ્ય છે. તે તુર્ક સુલતાન સાથે બાલકન રાજ્યનું યુદ્ધ
થયું. એ યુદ્ધમાં તુર્કોનો ધર્મ અને જાતીયતા નાશ પાળવાની આ
શક્તિનો પ્રસંગ આવે તેવું જણાવા લાગ્યું. તુર્ક પ્રાણુમેર યુદ્ધમાં
હિતરુપે. તુર્કની આ ખરાબ હાલતમાં ભારતના મુસલમાના મદદ માટે
પોતાનાથી બનતું કરવા લાગ્યા.

મહામહાઅભિ અને ડૉક્ટર અનુસારિ ભારતવર્ષમાંથી તુર્કીના
ધવાયલા સંનિકાની સેવા બગદાસ કરવા માટે લડાકામાં એક મેડિકલ
મિશન મોકલવાને માટે તૈયાર થયા. આ કામને માટે બે લાખ
રૂપીઆની જરૂરત હતી, તે નવેમ્બર સુધીમાં એકઠા થઈ ગયા. મુસ-
લમાન સમાજે હિતસાહ બેર તે કામ પાર પાડ્યું. ડૉ. અનુસારિ બીજા

આઠ ઈકટર કમ્પાઉન્ડર ડરેજ વિગેરેને લખતે તુર્ક જવા નીકળ્યા. એ મિશન ૧૯૧૨ ના ડીસેમ્બર ૧૫ માં એ મુબાઇથી નીકળી ૧૯૧૩ ની જાન્યુઆરીની ૧ લી તારીખે તુર્કીમાં પહોંચ્યું. તુર્કીને ખરે વખતે તે મિશન મહદ્ રૂપ થઈ પડ્યું. આ મિશનને કબુ કરનાર મહામહાઅભિનુ અને ચાનાવનાર ડૉ. અનસારી સુસલમાન સમાજમાં આ કામની મારો પ્રેમ મેળવી શક્યા.

હિંદુ સુસલમાન મૈત્રી—પાળાઓનું કહેવું છે કે મહામહાઅભિનુ સુસલમાન સમાજના ઘોર પક્ષપાતી છે. તેઓ જે કાંઈ કરે છે તે સુસલમાન સમાજને માટે દરે છે. તે ખરૂં છે. એ તો સ્વાભાવિક છે કે દરેક મનુષ્ય પોતાની સમાજનો તો પક્ષપાતી હોયજ. પરંતુ મહામહાઅભિનુ સુસલમાન સમાજના પક્ષપાતી હોવા સાથે બીજા સપ્રદાયોના વિરોધી છે એ કોઈ રીતે માની શકાય તેમ નથી. તેઓએ એકપણ તેવું વિરોધી કામ કર્યું નથી કે જેથી હિંદુઓની સામંજસી દુભાય.

ખરૂં જાતમાં ભારતવર્ષમાં હિંદુ અને સુસલમાન એ બે વર્ગજ પ્રાબળ છે જેમકે એક પંખીની બે પાંખ અથવા એક ગાંડીના બે પૈડાં. તે બંનેને જેમ એક બીજાની પુરી જરૂર છે તેમ હિંદુ અને સુસલમાનોને પણ એક બીજાની સહાયની ખાસ જરૂર છે. કર્મ અને જ્ઞાન વિના જેમ મોક્ષ પમાય નહિ તેમ હિંદુ અને સુસલમાનના અસહયોગથી ભારત કોઈ દિવસ ઉઠીશકે નહિ.

અભિનુ દમૈશાં એ મૈત્રીને માટે ઉદ્યોગ કરના આજ્યા છે. ઇશ્વર કૃપાએ હિંદુ અને સુસલમાન આજ તે એક સંખીની ગાંડે બંધાએલા છે અને અભિનુ દરેક સફળ થયો છે.

જાતીય શિક્ષા—જાતીય શિક્ષા એજ દેશોદયનો માર્ગ છે. તે સુત્ર જ્યાં હાથ ધરવામાં આવ્યું ત્યારે મહાત્મા ગાંધિ અને અભિનુ

આજ્ઞાનથી જાતીય શિક્ષા માટે સ્કૂલ કોલેજોમાંથી વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળે ટોળાં બહાર નીકળી પડ્યા. આ બનાવથી કેટલી સ્કૂલ કોલેજો મર્યાદા માત્ર રહી ગઈ. અને વિદ્યાર્થીઓ માટે ખીજા જાતીય શિક્ષાલયો ધીરે ધીરે તૈયાર થવા માંડ્યાં. જેમાં કેટલાય વિદ્યાર્થીઓ જોડાયા. પરંતુ ખેદની વાત છે કે કેટલાક બાગમાં શિક્ષાલયે માટે પ્રયત્ન નહિ થતાં વિદ્યાર્થીઓ ફરીથી પાછા સ્કૂલ કોલેજોમાં જવા માંડ્યા.

અલિ વક્તા અને લેખક તરીકે—અલિ એક પ્રસિદ્ધ વક્તા છે. તેમનું બાપજી જેમણે સાંભળ્યું છે તેઓ તેમના બાપજી પર ઘણા મુગ્ધ છે. જેવી તેમની ઓજસ્વિની બાષા છે. તેવીજ બોલવાની ચતુરતા પણ છે. યુક્તિ, ઝીણવટ અને નિશ્ચિત સિદ્ધાંત એ એમના બાપજીમાં ખાસ જેવામાં આવે છે. જે વાત તેઓ યુક્તિપૂર્ણ રીતે સમજાવી શકે તેમ ન હોય તેવી બાબત તેઓ કોઈ વખત ઉપાડતા જ નથી. જેવી રીતે તેમનામાં બોલવાની શક્તિ છે તેવીજ લખવાની પણ છે. ઇંગ્લેન્ડ બાષામાં પણ તેમનો સારો કાબુ છે. મુસલમાન સમાજમાં તેમના જેવો લેખક બાગ્યે જ હશે !

તુર્કી અને ઇંગ્લાંડ—તુર્કીજ એક માત્ર સ્વાધીન મુસલમાન રાજ્ય છે. જે શક્તિ ઈસ્લામ ધર્મ અને તીર્થના રક્ષક તરીકે આજે પણ મનાય છે. મહમ્મદ અલિ ખરા જીમરથી તે શક્તિને ચાહનારા છે. તુર્કીના તાબામાં ૧૫ લાખ મુસલમાન પ્રજા છે. અને ભારતવર્ષમાં ઇંગ્લેન્ડના અધીન ૮૫ લાખ મુસલમાન પ્રજા છે. ઇંગ્લેન્ડની સાથે તુર્કીની મૈત્રી કાયમ બની રહે. તે માટેજ અલિ ખરા હૃદયથી ચેષ્ટા કરતા આવ્યા છે. યુરોપની લડાઈ વખતે મહમ્મદઅલિએ પોતાના પેપરમાં લખ્યું હતું કે “ તુર્કી જે પોતાનો સ્વાર્થ સારી રીતે વિચારી શકે તો તેને તો યુદ્ધમાં જોડાવું હિતકર જ નથી. ”

‘તુર્કીની ધજ્જા’ એ નામના લેખમાં અલિએ લખ્યું હતું કે “જર્મનીએ તુર્કીને માટે એવું કાંઈ ક્યું નથી. કે જેથી તુર્કીના કે ભારતના મુસલમાનો જર્મનીના થઈ તેના બલના કોઈક કામમાં જંપલાય ?” યુદ્ધ શરૂ થયા પહેલાં મહામહાઅલિ અને ડૉ. અન્સારીએ તારફારા જણાવ્યું હતું કે—“અમારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે તુર્કી જે આ યુદ્ધમાં જોડાશે તો તુર્કીજ કેમ બધા મુસલમાન જગતના પક્ષમાં કોઈ પણ લાભ થવાનો નથી. માટે તુર્કીએ તો કોઈ પણ તરફ ન પડતાં શાંતિથી બેસવું જોઈએ વિગેરે.”

જેલ—તુર્કી યુરોપની લડાઈ પહેલાં લંડન ટાઈમ્સ નામના વિલાયતના પેપરમાં “તુર્કી” સંબંધી એક અપમાનકરો લેખ બહાર પડ્યો હતો. મહામહાઅલિ તેનો યોગ્ય ઉત્તર આપ્યા સિવાય રહી શક્યા નહિ. ૧૯૧૮ ના ડીસેમ્બરની ૨૬ મીએ એ ઉત્તર બહાર પડતાની પહેલાં એક મહિને અલિનું પેપર અને પ્રેસ જમ કરવાને માટે ગવર્નમેન્ટે નોટિસ છાદી અને તે અનુસાર બધું જમ થયું.

બાદ ૧૯૧૫ ના મે મહિનામાં અલિને બંદી કરવામાં આવ્યા. આ બંદીના કાળુવારમાં ચોમેર ફેલાઈ ગઈ. આથી અત્યંત ઉદ્વેગ ફેલાયો. કારણ, તુર્કી ધર્મેજ વિરૂધ્ધે લડવા છતાં અલિ અથવા ખીજ કોઈ મુસલમાને ભારત સરકારની વિરૂધ્ધમાં કાંઈ કામ કર્યું નહોતું. એટલે અલિને જેલ મળશે એની કોઈને સંભાવના પણ નહોતી.

બંદી થયા પહેલાં તેમનું શરીર બહુ મૂન રોગથી લેવાઈ ગયું હતું. ડોક્ટરની સલાહથી તેઓ કામ પરથી ચિત્ત ખેંચી લઈ વિશ્રામને માટે મૌસુરી વિગેરે સ્થાનમાં રહેતા હતા. પ્રેસ તેમજ પેપરનો બાર તેમના મોઢાભાઈ સૌકતઅલિના ઉપર મૂકાયો હતો. ૧૯૧૫ ના

મેની તા. ૧૫ મીએ તે ખન્ને ભાઇ પકડાયા. તેમને બંદી કરી દિલ્લીથી ૧૬ માઇલ દુર મરૌલિ લઇ જઇ રાખવામાં આવ્યા તેમને. ગુન્હો તે વખતે કાંઇ ખાસ બહાર પડ્યો નહોતો.

અપરાધ—૧૮૧૫ ના મે મહિનામાં અલિલાઇએને જેલનો હુકમ થયો પરંતુ તેમને અપરાધ જણાવાયો નહિ. તોપણ દિલ્લીનાં ૧૮૧૫-૧૬ ના રીપોર્ટ પરથી આટલું જણાયું કે—“અલિ-ભાઇએને પકડયા વિના ચાલે તેમ નહોતું કારણ કે સ્થિતિશ રાજ્યની વિરુદ્ધે તેઓ દ્વેષ ફેલાવતા હતા.

આ વિના તે બાબતમાં બીજું કાંઇ જણાયું નહોતું, ભારત-વાસી પ્રજા વ્યક્તિગત સ્વાધીનતાના હિસાબે કેટલા અધિકાર ભોગવે છે તે હવે કાંઇને પણ સમજવાનું બાકી રહ્યું નહિ.

૧૮૧૭ ના ફેબ્રુઆરિની તા. ૨૧ નીએ ભારતીય વ્યવસ્થાપક સભામાં માન્યવર મિં દાદાભાઇએ પ્રસ્તાવ કર્યો, કે આજ પછી સામ્રાજ્ય રક્ષા કાતુન પ્રમાણે જેલમાં નાખવામાં આવે તે દરેક ત. ૧ અભિયોગની સમ્યાર્થ સાબીત કરવા માટે દરેક પ્રદેશમાં એક એક સભા સ્થાપવી. આ સભા અથવા કચેરીની સમ્મતિ વિના આજ પછી કાંઇની પણ વ્યક્તિગત સ્વાધીનતા હરણુ આ કાયદા અનુસાર વૈધ ગણાશે નહિ. ખેસરકારી બધાએ મેમ્બરોએ પ્રાય એ પ્રસ્તાવ પર પોતાની સમ્મતિ દર્શાવી. એ વિષયે માન્યવર મિં મજલહક બોલ્યા હતા— સુસલમાન સંપ્રદાય ભાગ્યજેષે બહુજ સહે છે. જેઓ સુસલમાન સમાજના પૂજ્ય અને શ્રદ્ધાપાત્ર છે, જેમને ભારતના સુસલમાનો પોતાની સમાજના નેતા તરીકે માને છે. તેઓ આજ જેલમાં પુરાએલ છે. તેઓના અપરાધથી પણ આપણે અજ્ઞાન છીએ. જે અમે તેઓનો અપરાધ તેમજ યોગ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા તેમના ગુન્હાનો વિચાર થયેલો જણ્યત તો કાંઇને તેમના દંડની બાબતમાં

વચ્ચે પડવાનું કે બેસવાનું રહેતજ નહિ. આમ નેતાઓના કેટલાયથી સુસજ્જાત સમાજ સ્ત્રોતી કહેયો છે. વિગેરે. તેને લગતું અનેક વિવેચન કર્યું અને છેવટે જ્યાંયું કે માન્યવર મિં દાદાભાઈ તેમજ મિં કામિનાકમાર ચંદ્રે જે પ્રસ્તાવ કર્યો છે તે કામમાં લાવવો જોઈએ. તેમ થવાથી કાંઈ આગતિ રહેશે નહિ. આના ઉત્તરમાં તે વચ્ચતના સ્વરાષ્ટ્ર સચિવે કહ્યું હતું:—“ કે આ રીતના અપરાધી મુખ્ય એ બામમાં વહેચી શકાય. કાંઈ ખુશી રીતે રાજ-વિદ્રોહ કરે. વર્તમાન પત્રમાં અથવા સભા વિગેરેમાં વિદ્રોહજનક લેખો કે લાપણો વડે અથવા પુસ્તક રચીને પોતાનો અંગત દુષ્ટ અભિપ્રાય કામમાં લાવે. ને કાંઈ છુપી રીતે ટેકડેકાણે બમી બિટિજના વિરોધમાં કાવતરાં રચતા શરે ? પહેલા વિભાગના અપરાધી માટે દંડની વ્યવસ્થા બરાબર છે. તે માટે બેસરકારી મેમ્બરો અથવા પરામર્શ સભાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી, પરંતુ ત્યારે બીજા વિભાગના અપરાધીને દંડ દેવો અથવા તેના કામમાં રૂકાવટ નાંખવી હોય ત્યારે ગવર્નમેન્ટ વિવત બની જાય છે. એ વિભાગના અપરાધી અત્યંત લચાનક છે. એઓ ભારતવર્ષ તેમજ ભારત સીમાન્તની બાહર એમ કેમ જર્મનીમાં પણ એ પ્રકારના પડયાં કરી શકે. એવાઓના કામ સંબંધે જે બધા છુપા સમાચારો સરકારને હાથ લાગે છે તેવાઓને દંડનો હુકમ થતા પહેતાં થોડા વિચારક દ્વારા શુન્દાના કાગળ વિગેરે તપાસવા માટે એક શાસન ક્તાને કહે- માંવા આવે. એમ થતાં એકદમ અવેધ દંડની સંભાવના રહેશે નહિ. ”

આથી માન્યવર દાદાભાઈ તેમજ માન્યવર મિં ચંદ્રને પ્રસ્તાવ નકામો ગયો. અલિભાઈઓને માટે કાંઈ પણ બની શક્યું નહિ.

દેશબાધી આંદોલન—આથી દેશવાસીઓને સંતોષ થયો

નહિં. બધાની ધારણા હતી કે અલિભાઈઓ ઉપર અન્યાય થયો છે. દેશમાં જેરથી ચળવળ ચાલી. નેતાઓ બધાનો એકજ ખવાજ હતો કે આ સામ્રાજ્ય રક્ષા આપન પ્રમાણે જેને દંડ થયો છે તે બધાને માટે પુરી તપાસ કરાય. એ વખત મિસિસ એલિઝાબેથે તેમજ તેમના સોબતી મિં વાડિયા તેમજ અફઝલ પણ આ આર્ષન પ્રમાણે સળ પામ્યા હતા. એ ત્રણ જણ અને અલિભાઈઓની મુક્તિને માટે દેશના બધા સ્થળોમાં સભાઓ બરાવા લાગી. આમાં ભારતના હિંદુ મુસલમાન બધા જોડાયા. અચાનક તે વખતે ભારતપ્રધાન મોન્ટેગ્યુ ભારતમાં આવવાની વાત ચાલી. રાજ પ્રતિનિધિ લોર્ડ ચેમ્સફોર્ડે તેમને અહિં કાંઈ અશાંત વાતાવરણ ન લાગે તેટલા માટે ભારતના નેતાઓને તે વખતે આંદોલન બંધ કરવાનો આગ્રહ કર્યો. તેમનો બોલ કાંઈ કત્તાપે તેમ નહતું અને તેમની અંતર ઇચ્છા ને સમજી લઈ ભારતની વ્યવસ્થાપક સભામાં મિ. જિન્ના બોલ્યા હતા. “ભારત શાસન સંસ્કારના ઉદ્દેશ્યથી ભારત સચિવ આવે છે. આ વખતે જનસાધારણે શાંત ભાવ ધરવો જરૂરનો છે, તે કાંઈ નહિં માને તેમ નથી. તોપણ જેઓને માટે આજ ભારતમાં આ આંદોલન ચાલી રહ્યું છે, ભારત ગવર્નમેન્ટ શું તેઓને મુક્ત કરી શકે નહિં? ઉત્તરમાં માન્યવર સર વિલિયમ પિસકુફ્ડ બોલ્યા હતા:—

અત્યારે પણ લડાઈ તો ચાલુ જ છે. જ્યાં સુધી લડાઈ ખતમ નહિં થાય ત્યાં સુધી મીં પિસેન્ટ: મિં વાડિયા અને અફઝલ ભારતમાં બધા પ્રકારના અવેધ આંદોલનથી શાંત રહેશે એ પ્રકારની જો તેઓ પ્રતિજ્ઞા કરતા હોય તો ભારત ગવર્નમેન્ટ તેમને છોડવા માટે મદાસ સરકારને અરજ કરશે. બીજા કેદીઓ માટે પણ સારીજ વ્યવસ્થા થશે. આ વખતે અલિ ભાઈઓ સબધે મિ: જિન્નાએ પૂછતાં સરકાર પત્ત તરફથી કહેવામાં આવ્યું હતું કે આ વિષય ગવર્નમેન્ટને હજી પણ વિચારવાનો રહ્યો છે.

અલિબાઈએ છિન્દવારા નામના સ્થાનમાં જન્મ લેતા. ૧૮૧૭ ના ડિસેમ્બરની ૭ મીએ સરકારે તેમની પાસે સિમલાથી એક ડેપ્યુટી-પોલિશ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટને મોકલ્યા. એઓ પણ મુસલમાન હતા. એમનું નામ હતું મિ: અબ્દુલમજિદ. એઓ સર ચાર્લિશ કલેવરેન્ડનો લખેલો એક પત્ર લઈ ગયા હતા; ઉદ્દેશ્ય—એ પત્રમાં સહિ કરવાથી અલિબાઈ એને છુટવામાં કોઈ જાતનો વાંધો નહોતો.

એ પત્રનો મર્મ ભાવ આવો હતો કે—જેટલો વખત લડાઈ ચાલે છે તેટલો દિવસ જેથી શત્રુ પક્ષને ઉત્તેજના મળે એવું કોઈ કામ કરવું નહિ, કંઈ તેવું બોલવું કે ચાલવું નહિ, દેશમાં પણ જેથી અશાંતિ થાય તેવું કામ કરવું નહિ. તોપણ વૈધ ભાવે આઇન સંગત ઉપાયે દેશમાં રાજનીતિ ચલાવે. અધિકાર તો જળવાયેલો જ રહેશે.

અલિબાઈએ આ હુકમથી અવાફ થઈ ગયા. તેમણે તે અંગીકાર પત્રમાં સહી ન કરતાં એક સ્વતંત્ર પત્ર લખી મોકલ્યો. તેના મર્મ આવો હતો;—અમે ઈશ્વર ભક્ત મુસલમાન છીએ, ખરો મુસલમાન કે જેને પવિત્ર કુરાનમાં વિવેચાયેલ તેમજ પેગમ્બરે ચલાવેલ ઈસ્લામ ધર્મનો આદેશ અવશ્ય પાલવો જોઈએ. એજ તેમનું સર્વ જોઈ કતબ છે. ધર્મ પ્રમાણે સ્વદેશની સેવા અમે હંમેશાં કરતા આવીએ છીએ. અશાંતિ કે ઉપદ્રવના પક્ષપાતી અમે કોઈ દિવસ થયા નથી. લડાઈના વખતમાં કે શાંતિના વખતમાં ક્યારેય અમે અવૈધ આદોલન ચલાવ્યું નથી. એટલે આ પ્રકારની એક પ્રતિજ્ઞા કરવામાં અમને કોઈ જાતનો વાંધો નથી. જો અમારી ધર્મ હાનિ નથી થતી, જો અમારો ઈસ્લામ ધર્મ નિર્વિદ્ધ રહે છે, તો પછી સમ્રાટના શત્રુને અમે ઉત્સાહ શા માટે આપીએ અથવા કોઈ પ્રકારનો તેના ઉપર પક્ષપાત શા માટે ધરાવીએ ?

અરે ઘ અંદોલન પણ શા માટે ચલાવીએ ? અમે પ્રતિજ્ઞા કરી, પરંતુ ધર્મ વિષયે સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા અને વૈધ રાજનૈતિક આંદોલનમાં અમારો અધિકાર કાયમ માનવાનો છે. અલિભાઈઓએ આ પ્રમાણેની ભાષામાં પ્રતિજ્ઞા લખી મોકલી. આથી તેઓની છુટવાની આશા બંધાણી. આ વાતના એ દિવસ પછી મહામહાઆદના રાજ તેઓને મળ્યા. રાજનૈતિક અનેક આલોચના પણ થઈ. રાજ સાહેબ અલિભાઈઓના હૃદયનો અભિપ્રાય સમજી લીધો, તેઓએ તેમને મુક્તિના શોધ માન્યા. રાજના આન્યા પહેવારી પોલિશ વિભાગનો એક માણસ તે મળવાને રથને હાજર હોતા લાગે છે કે રાજને આ વ્યવસ્થાથી કંઈક ખર્ચ લાગ્યું હતું.

પરંતુ તેઓ છુટ્યા શું ? ગિસાન્ટ વિગેરે છુટ્યા. પરંતુ અલિ ભાઈઓના ભાગ્યમાં છુટા થવાનું નહોતું ? તેઓ તો તેજ વ્યવસ્થામાં કાયમ રહ્યા.

આ બાદ ૨૬ મી સપ્ટેમ્બરે સર વિલિયમ બિન્નેન્ટે માન્યવર મિ. જિન્સને તેમના પત્રનો વિતર લખી મોકલ્યો:—

ભારતીયોના સામાન્ય રક્ષા કાયદા પ્રમાણે અલિભાઈઓને કેદ રાખવામાં આન્યા છે. પરંતુ તેમનો ગુન્હો બહુ ભારે છે તેઓ માત્ર દેશમાજ અરે ઘ આંદોલનના આવક નથી. તેઓ ખુશી રીતે સનાતના ચતુઓ ઉપર સહાનુભૂતિ બતાવી દેશ. ઘેર અશાંતિ ઉપદ્રવ ફેલાવવાને મળ્યા હતા. ભારત ગવર્નમેન્ટે આ બાબતમાં વિશેષ ધ્યાન કરી તેને લગતા ધાગા પત્રો મેળવ્યા છે. જે પત્રો પરથી તેમજ બીજા કેટલાક કારણોપરથી અંતે નર્મી કહ્યું છે. કે એમને છોડતા દેશની શાંતિ નાશ પામશે; એટલે એઓ હજુ પણ કેદી તરીકે જ રહેશે.

આ જુના કાગળો કેવા ? છેવટે સમજાયાં કે અલિભાઈઓએ અત્યંત બચાવક રાજદ્રોહ પૂર્વે એ પત્રો લખ્યા હતા. બન્ને ભાઈઓએ

આવા પત્રો લખ્યા હતા. એ કિપરથી ગવર્નમેન્ટને સંદેહ પેદા થયો છે. એમાંના એક ફારસી ભાષામાં લખેલા કાબુલના અમિર કિપરને કે જેના લખનાર મિ. મહમ્મદઅલિ છે. ખીજો તેમના ભાઈ સૈફત-અલિનો લખનાર શીરગી મહલના વિખ્ખત પીર સાહેબ પર લખેલો હતો. આ બંડતી વાત ફેલાતા તે બન્ને ભાઇએ મહમદાબાદના માન્યવર રાજા, મિ:-ગિલા અને મિ: મજરલ દફતે તાર દ્વારા જણાવ્યું કે એ વાત તદ્દન પાયા વગરનો જ. જો માયે જ તેમ હોય તો ગવર્નમેન્ટ આ ત્રણ જણ માન્યતે તેમન એ બે પત્રો દેખાડે. આ તાર કિપર કહેલ ત્રણ જણને નામે સરકારી સેનસસ એડિસને શરનામે મોકલ્યા હતા. પરંતુ તેનો કાંઈ કિતર મળ્યો નહિ. ત્યારબાદ મિ: મહમ્મદઅલિએ સર જમસ ડોમયે સાહેબન પત્ર લખ્યો. એએ મિ: મહમ્મદઅલિના એક જણ મિત્ર હતા આ વખતે તેઓ ભાગત ગવર્નમેન્ટના સ્વરાષ્ટ્ર વિભાગના ઝવ્ઝવદ પર હતા એ પત્રમા પણ મહમ્મદઅલિએ લખ્યું કે તેમના સમઘમાં ગવર્નમેન્ટને જે સંદેહ હોય છે તે તદ્દન પાયા વગરનો છે છતાં જો ગવર્નમેન્ટ તે માત્ર પર વિશ્વાસ કરી રહી છે તો તે પત્ર તેમને ખતાવી ગુન્હાની સત્યતા સિદ્ધ કરે. એનો પણ કાંઈ કિતર મળ્યો નહિ.

અલિભાઇએ દેશને માટે અથવા મુસલમાન સંપ્રદાયને માટે આજ લગી જે કયું છે તે અવધ કે અસમત છે એ તત્ત મુસલમાનો સ્વીકારતા નથી. તે બન્ને ભાઇ પર કાંઈતે તેવો સંદેહ છે નહિ.

બાદ મિ. બિસાન્ટ પોતે અલિભાઇએને છોડવા પ્રતિનિધિની પાસે ગયાં. પરંતુ તેમની પ્રાથના પણ સ્વીકારીત નહિ. તો પણ મિ. બિસાન્ટે એ સંબંધી થયેલી વાતચીત પેપરમાં બહાર પાડી એ વખતે ખુલ્લી રીતે સમજાયું કે તેમને બંદી તરીકે રાખવાનું ખરું કારણ શું છે? ગવર્નમેન્ટે એક રીતે સાફ સ્વીકાર્યું કે એઓએ કાંઈ

જાતનો રાજક્રોધ ફેલાયો નથી. તો પણ ન્યાં લગી આ યુદ્ધ ચાલશે ત્યાં સુધી એઓને કાઈ રીતે છોડી શકશે નહિ. કારણ રૂપિયાની અવસ્થા અત્યારે બહુ સારી નથી. રૂપિયાના ઉપર એ લોકોની અંદર ખાનેની સહાનુભૂતિ બહાર પડતાં મોટા અનર્થ થવાની સંભાવના છે.

વિલાયતમાં મિ: મહામહા અલિનું લાપણું—૧૯૧૮ માં એસેન્સ હાલમાં એક સભા ભરાય હતી. એ સભાનો વિષય યુરોપના પૂર્વ ભાગની અવસ્થા અને મુસલમાન સંપ્રદાયના ઉપર યુરોપીય રાજનીતિજ્ઞોનો અવિચાર હતો.

તેમાં મિ: મહામહા અલિએ કહ્યું હતું:—હું આ વખતે મિ: વર્ગરહુસેનની સાથે એક મોટા ઉદ્દેશ્યથી વિલાયત આવ્યો છું. અત્યારે મુસલમાન જગતની હાલત કેવી રીતની થઈ પડી છે એ વાત રાજમંત્રીને સારી રીતે સમજાવીશ, છતાં મહારી વાત ઉપર લક્ષ્ય દેવું ન દેવું એ તેમના હાથમાં છે.

ત્રિપોલી તેમજ બલકાનમાં મુસલમાનો ઉપર કેવો અત્યાચાર કરવામાં આવ્યો છે. એ વ્યવહારથી ભારતની મુસલમાન પ્રજામાં અસંતોષ પેદા થયો છે. વિશેષ ઇંગ્લેન્ડ રાજનીતિજ્ઞો, એમજ કેમ આખી ક્ષિત્તિશ જાતિ એ વિષય તરફ ખીલકૂલ ઉદાસીન છે. એ તદ્દન અચોક્ક્ય છે. સ્વરાષ્ટ્ર સચિવ મગ એડવર્ડે એ જો પોતે ભારતમાં જઈને કોઈ નગરના રાજ માર્ગમાં ફરતા તો તેમની આ યુપટી અને ઉદાસીનતાને લીધે ભારતીય મુસલમાનોમાં કેવી ધારણા પેદા થઈ છે. તે તેઓ સમજી શકત. તેમની આ ઉદાસિનતાજ મુસલમાન સમાજની ઉદાસીનતાનું એક માત્ર કારણ છે. મુસલમાનોનાં ન્હાનાં ન્હાનાં રાજ્યો કોઈ મોટી શક્તિ દ્વારા નષ્ટ થાય એ મોટી વિંકળાણની વાત છે. કામ પણ શક્તિ વિશેષના સ્વાર્થ ઉપર તેમનું જીવન મરણ ટકે છે એ બહુ શરમાવા જેવું છે. હા,

એ તેઓની હયાતિથી જગતનું અમંગલ થતું હોય તો તેને ઉમેડી નાખવામાં કાંઈ વાંધો નથી. પરંતુ તેવું તો છે નહિં. હું ઇસલામ ધર્મનો પ્રચાર કરવા અહિં આવ્યો નથી. પરંતુ તે સંબંધી જુદી વાતોનો પ્રતિવાદ કરવા આવ્યો છું. ધણાઓએ કહ્યું છે કે ઇસલામ ધર્મ ઉન્નતિનો બાધક છે, મુસલમાન સમાજમાં નારી જાતિનું સમ્માન થતું નથી, એ સમાજમાં બહુ વિવાદ પ્રચલિત છે. એ દાસ પ્રશ્નનું સમર્થન કરે છે, મુસલમાનો જોરથી ખીજાને પોતાના ધર્મમાં લાવે છે, વિગેરે આ શું સાચી વાત છે. આજ પશ્ચિમ યુરોપમાં ખ્રિસ્તી પ્રધાન યુરોપમાં નહાનાં મુસલમાન રાજ્યોનો નાશ કરવા માટે આટલો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે. એ શું ધર્મયુક્ત છે? વિધર્મી હોવાથી તુર્કીના ઉપર આ અત્યાચાર થઈ રહ્યો છે ને? નદિક માનજો કે તુર્કી હજુ પડ્યું નથી. તેના લાખો સ્ત્રીપુરુષો પુરાણી તે વીરતાને હજુય શુભાવી બેઠા નથી. દેશને માટે ધર્મને માટે પ્રાણ અર્પવો પડે છે એ વાત તેઓ ભૂલ્યા નથી. આ ઉપરાંત તેમણે પોતાના બાળકોમાં ધણીજ સમજવા યોગ્ય ખીના રજુ કરી હતી.

‘મુસલમાનોના શત્રુઓ ભારતના મુસલમાનોને રાજદ્રોહી તરીકે બહાર પાડે છે. આ તદ્દન મિથ્યા છે. ભારતના મુસલમાનો હમેશા રાજબક્ત રહ્યા છે. ‘ઇંગ્લેન્ડની સાથે ભારતનો સંબંધ કાયમનો રહે એજ મુસલમાન સમાજની હૃદયની ઇચ્છા છે. આ ઇંગ્લેન્ડના સંબંધથીજ તેઓ પોતે ઉન્નતિ પામશે એ આશા ભારતના મુસલમાનોમાં ઉદ્ભવેલી છે પરંતુ ભારતના મુસલમાનો ભારત શાસનની આજ પ્રણાલીને યોગ્ય ગણતા નથી. તેમની સંખ્યા પણ કમ નથી. ભારતમાં સમ્રાટની પ્રજાતરીકે સાત કરોડ મુસલમાન પ્રજા વસે છે.

અસહકારને પથે મહાત્મા ગાંધી અને મહાત્મા ગાંધી-ભારતમાં મહાત્મા ગાંધીની ચલાવેલ સહયોગ વર્જન નીતિએ સ્કૂલ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં પેસી ધણી ઉત્તેજના વધારી દીધી. ઇંગ્લેન્ડની

આપેલી કેળવણી મનુષ્યત્વ હરી લઇ મનુષ્યને કાયમના ગુલામ કરી મૂકે છે. આ બધી સ્કૂલ કોલેજો ગુલામ તૈયાર કરવાનાં કારખાનાં છે. મહાત્માગાંધિએ અલિ બાઇઓને સાથે લઈ ભારતના મોટા મોટા શહેરોમાં ફરી સ્કૂલ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને આવી બાવનાથી-ખરી ખીનાથી જાગૃત કર્યા. ટોળે ટોળે વિદ્યાર્થીઓ સ્કૂલ કોલેજો છોડવા લાગ્યા. સ્થાને સ્થાને જાતીય વિદ્યાલયો સ્થપાવા લાગ્યાં. અલિગઢમાં એ ઉત્તેજનાએ પેસારો કર્યો. મહાત્મા ગાંધિ અને અલિબાઈ એ વખતે ત્યાં હાજર થયા. પ્રાસિક્ષ અલિગઢ કોલેજ ઇમારત માત્ર રહી ગઇ. વિદ્યાર્થીઓનો ધણો ભાગ કોલેજ ત્યાગ કરી મહાત્મા ગાંધિ-જીની જય ખોલતા ધ્રુમવા લાગ્યા, ત્યારે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને લઇ મિ:મહાત્મમહા અલિએ પોતે અલિગઢ કોલેજનો કેટલોક ભાગ સ્વાધીન કરી લીધો. કારણકે દેશના માણસોના ધનથી બનેલ કોલેજ દેશનીજ સંપત્તિ ગણ્યામ. છેવટે માજીસ્ટ્રેટના હુકમથી મહાત્મમહા અલિએ કોલેજ છોડી દીધી. અને ત્યાં એક જાતીય વિદ્યાલય સ્થાપ્યું અને કેળવણી કેટલાક ઉત્સાહી મુસલમાનો તેના શિક્ષક તરીકે નીમ્યા.

આ જાતીય કોલેજ સ્થાપ્યા પછી મિ:મહાત્મમહા અલિ ભારતના સ્થાને સ્થાને સહયોગિતાવર્જન નો પ્રચાર કરવા લાગ્યા તેમના કંપર ભારતના મુસલમાનોની અચળ બકિત છે. તેઓ મુસલમાન સમાજના એક જાગરજસ્ત નેતા છે. તેઓ તથા તેમના સુયોગ્ય ભાઈ મિ: સઉકત અતિ મહાત્મા ગાંધિની સાથે મળી ભારતના આ દૈન્ય દુ:ખને નિવારવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞ થયા છે. આલિબાઈઓ ત્યાગ અને દેશ સેવામા મુસલમાન સમાજના આદર્શ છે.

ઉપસંહાર.

મિ: મહાત્મમહાઅલિ આજે ભારતના મુસલમાન સંપ્રદાયના મુકુટ રૂપ છે. તેઓમાં નિડરતા, તેજસ્વિતા, સ્વદેશપ્રેમ, ધર્મ વિશ્વાસ રાજબકિત બહુ સારી રીતે વસેલાં છે.

એક બાપણમાં તેઓએ કહ્યું હતું કે “મહાત્મા ગાંધિની જે શક્તિ છે તેવી ખીન્ન કોઈની નથી. એમ કેમ, હિંદુપદના કોઈ રાજકર્મચારીની પણ તેવી શક્તિ નથી. તેનું કારણ એ છે કે મહાત્મા ગાંધિના પક્ષમાં સત્ય અને ધર્મ રહેલો છે. ખીન્નું કારણ એ છે કે તેઓ હંમેશાં ન્યાયના પક્ષે લડે છે. અને જોરજુલમ અત્યાચારની વિરુદ્ધે સદા ખડા રહે છે.”

[મિ: મહામહાઅલિ રેંટીયાથી સુતર કાતવાનો પણ ઉપદેશ આપે છે. તેઓનું રહેવું જ કે તેમાં કોઈ વ્યવસ્થા નથી. ખર્ચ અપમાન ૧૭૦ વર્ષથી ગુલામીની સાક્ષીમાં આપણે બધાં જ રહ્યા છીએ તે છે

હમણા તેમના એક બાપણ માટે તેઓ મિ: મહામહાઅલિ તેમજ મિ: શુક્રાલલિને ખીન્ન કેટલાક દેશ નેતાઓ સાથે કેદ કર્યા છે. તેઓએ તે કેદને કુલદાર ગણી સ્વીકારેલ ન. ધન્ય છે તેઓની વીરતાને ?

આદર્શ પ્રોન્ટીંગ પ્રેસમાં વાડીલાલ રાજાભાઈ પંડિતે છાપ્યું.
પાંચકુવા નવા દરવાજા-અમદાવાદ.

નવયુગ-સાહિત્ય.

૧. યુગાવતાર ગાંધિ. (સચિત્ર) મુ.- ૩.-૧)
૨. ખીલાફત સમસ્યા ૩.-૦૧
૩. રાષ્ટ્રીય ગીતાંજલિ (સચિત્ર) ૩.-૦૧
૪. દિંદનું રાજ્યતંત્ર ૩.-૦૧)
૫. સી. આર. દાસનું જીવન (સચિત્ર) ૩.-૦૧
૬. મહામહાઅલિનું જીવન (સચિત્ર) ૩.-૦૧
૭. મહાત્મા ગાંધિની દિવ્યવાણી ૩.-૦૧)
૮. સી. આર. દાસનાં ભાષણો ૩. ૦૧૧

ઉપરનાં પુસ્તકો ખાસ કોંગ્રેસ પ્રસંગે બહાર પડનારાં છે.

તૈયાર થાય છે:—

સચિત્ર વણકર વિદ્યા. મહાત્માગાંધિના ભાષણો, લેનિનનું જીવન
ચારત્ર વિગેરે.

જથ્થાબંધ લેનારને બરપુર કમિશન અપાય છે.

લખો અથવા મળો:—

મેનેજર સરસ્વતી ભવન.

મદનગોપાળની હવેલી-અમદાવાદ.

નવાં બહાર પડનારાં બે સચિત્ર માસિકો.

ફક્ત સ્ત્રીઓ માટે ઉત્તમ સાહિત્યથી ભરપુર

સચિત્ર માસિકપત્ર.

‘વસુમતી’

લવાજમ રૂ. ૩૦ બેટ પણ તૈયાર થાય છે.

ઉત્તમ લેખો, મધુરી કવિતાઓ, પાઠ શાસ્ત્ર અને ભરત ગુ થયેના વિષયો, રમુજ વાર્તાઓ, હાસ્યના સ્કેચો, સંસારમા ભજવાતા ચિત્રપટો, દેશપરદેશનાં સ્ત્રીવર્તમાન વિગરેથી ભરપુર બહાર પડતું આ માસિક દરેક કુટુંબમા અવશ્ય વંચાવું જોઈએ.

અને સાથે—

દેશના ભવિષ્યના સુકાની તમારા બાળકો માટે અવશ્ય સંધરવું જોઈએ.

માત્ર બાળક બાળિકાઓને લગતું સહેલું બોધપ્રદ સચિત્રસાહિત્ય પુરૂં પાડતું માસિક

‘બાળ પ્રબોધ’

વાર્ષિક લવાજમ રૂ.-૩)

નામ નોંધાવો—

સરસ્વતી લવન.

મદન ગોપાળની હવેલી-અમદાવાદ.

નવા વર્ષથી નવા સ્વરૂપમાં બહાર પડે છે.

પૂતન ગુજરાતના ધરે ધરે દર મહિને નવીન સંદેશ પહોંચાડતું, દરેક કામોમાં એક સરખું પ્રિય થઈ પડેલું, કાષ્ઠપણુ ધર્મ કે સમાજના પક્ષ વિનાતું સાફ.. સસ્તું અને સુંદર સર્વોત્તમ સચિત્ર માસિકપત્ર.:

આલોક.

નું ખીજું વર્ષ ચાલે છે. ઑરિશી એટલી ધમાલ છે । અમારે પહેલો અંક ખીજવાર છાપવાની તૈયારી કરવી પડી છે, ૬ મહિને ૬૪ પૃષ્ઠનું ઉત્તમ વાંચન અને ઉત્તમ ચિત્રકારોના સંખ્યાત્મક વિવિધરંગી ચિત્રો ઉપરાંત ગમ્મત સાથે બોધ આપતા કાર્ટુન્સો, આર્ટપેપરનું દરમહિને નવી ડીઝાઇનનું પચરંગી કવર આ બધાથી આલોક થોડા સમયમાંજ સર્વ જનપ્રિય થઈ પડ્યું છે.

ચાલુ વાર્તા—વિશમી સદીમાં જે શિષ્ટ લેખકની શિષ્ય મહેલ વિગેરે વાર્તાઓ હર્ષભેર વંચાતી હતી તેજ લેખક શ્રીમાન હરિસાધન મુખોપાધ્યાયની ‘૩૫ કે બલા’ નામની રસિક વાર્તા હમણાંજ ચાલુ થઈ છે.

આ માસિકમાં અસાર લખાણને સ્થાન હોતું નથી. ગુજરાત-ઉત્તમ વિદ્વાનોની કલમથી લખાતા ધર્મ, સમાજ, નિતિ, ઇતિહાસ વિગાન, કળા અને સાહિત્યના નવયુગના કર્મક્ષેત્રોને ઉપદેશતા લેખ તેમજ કાવ્યો, ટુંકી વાર્તાઓ તથા ચાલુ વાર્તાઓ અને તેને લગત ઉત્તમ ચિત્રો આવે છે. જે તમે ગ્રાહક ન થયા હો તો આજેજ ઑર્ડર આપો. લવાજમ વાર્ષિક રૂ.-૬) અને ૬ માસના ત્રણ લાઇબ્રેરીઓ અને પુસ્તકાલયો માટે માત્ર રૂ.-૫ લવાજમ રાખવાનું આવ્યું છે. નમૂના માટે બાર આનાના સ્થાપ મોકલો.

લખો:—‘ આલોક-ઓફીસ ’

સરસ્વતીલવન-અમદાવાદ,

